

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA
KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

R. XII: 2014

Nr 1 (376)

Data odczytu: 08.01.2014 r.

Data wydania: 08.01.2014 r.

936. spotkanie

Wiesław Hawelko

Biskup Chrystian pan feudalny Grudziądza

O mieście Grudziądzu, można mówić i pisać wiele. Problemy zaczynają się, gdy chce się mówić, pisać i poruszać okres sprzed roku 1255. Czyli okresu, kiedy to krzyżacy stali się pełno prawnymi właścicielami naszego miasta. Stało się to na mocy porozumienia zawartego z pierwszym biskupem Pomezanii Ernestem z Torgawy, który w zamian za Kwidzyn oddał krzyżakom Grudziądz – Christburg. Jurysdykcję kościelną nad miastem Ernest przekazał biskupowi Henrykowi-Haidenrykowi chełmińskiemu. Chciałbym w tym miejscu wyjaśnić, dlaczego określiłem czas, tj. po roku 1255. Z prostej przyczyny. Gdyż 22 grudnia 1255 roku w Grudziądzu – Christburgu odbył się zjazd trzech biskupów: pomezkańskiego, chełmińskiego i warmińskiego w celu ostatecznego unormowania stanu posiadania swoich diecezji.

Nawiązując do mojego wcześniejszego tekstu pod tytułem „Grudziądz miastem z przed 1291 roku” trudno wyobrazić sobie, że biskupi nie obradowali w „Chrystianowej stolicy” – Grudziądzu – Christburgu, lecz jak twierdzą moi oponenti w osadzie rybackiej, jaką według nich w tym okresie był Grudziądz. Przypomnę, że w tym okresie Grudziądz – Christburg był w dużej części murowany, pełnił rolę stołecznego miasta, okresu misji, a budowa katedry pod wezwaniem św. Mikołaja była bardzo zaawansowana. Natomiast po śmierci biskupa Chrystiana, był domeną biskupią i posiadłością arcybiskupa Prus, Infland i Estonii Alberta Suerbeera oraz rezydencją biskupa pomezkańskiego dominikanina Ernesta z Torgawy.

O Grudziądzu sprzed zjazdu biskupów w roku 1255 nie należy mówić. Chyba, że w kontekście osady rybackiej.

18 października 1997 roku na Pierwszej sesji Naukowej Grudziądz Miastem Chrystiana pan Przemysław Kalata w swoim wystąpieniu powiedział między innymi, cytuję „*Dzisiejsza sesja przerywa długie milczenie wokół Chrystiana i jest pierwszym krokiem na drodze propagowania tej postaci. Wierzę, że na następne nie będziemy długo czekać*” koniec cytatu.

Z wielkim smutkiem i przykrością należy stwierdzić, że w dalszym ciągu obowiązuje „zmowa milczenia”. Sesje były bardzo ważnym wylomem w tym pancerzu ukutym przez największego wroga pracy, misji i dokonań Chrystiana, jakim był zakon krzyżacki, protestantyzm i zaniechanie. Dlaczego współcześnie się tak dzieje? Pozostaje dla mnie zagadką.

Mogę się jedynie domyślać, że pewnym grupom i środowiskom jest bardzo nie na rękę, by przywracać do świadomości Polaków wiedzę, jaką doniosła rolę odegrało duchowieństwo polskie i książęta polscy w chrystianizacji zachodnich i północnych terenów Prus.

Misję chrystianizacji Prus od roku 1206 do 1245 prowadzili polscy misjonarze cystersi pod kierownictwem najpierw opata, następnie biskupa i nuncjusza papieskiego Polaka Chrystiana. Przy jednowyślnym wsparciu całego duchowieństwa polskiego i książąt polskich.

Powstają opracowania naukowe i książki. W wielu innych publikacjach znajdują się obszernie fragmenty na interesujący nas temat. Przywołuje się prace, które powstały w odległych czasach. W których wymienia się z imienia Grudziądz i Chrystiana. O tym się mówi i pisze wszędzie, tylko nie w Grudziądzu.

Z pełną premedytacją pomija się milczeniem prace zasłużonych naukowców z ośrodków uniwersyteckich i akademickich Polski. Przyczylnych naszemu miastu jego historii i postaci Chrystiana, który miał bezpośredni wpływ na powstanie i rozwój miasta Grudziądza. Pani prof. dr hab. Krystyna Zielińska-Melkowska, pani prof. dr hab. Krystyna Białoskórska, księdza prof. dr hab. Mirosława Mroza, pana prof. dr hab. Stefana Kwiatkowskiego, między innymi to ich pracom zawdzięczamy, że o Grudziądzu mówi się i pisze.

Pod koniec ubiegłego wieku w roku 1997 i 1998 odbyły się w Grudziądzu dwa Sympozja Naukowe pod wspólną nazwą „Grudziądz Miastem Chrystiana”. Uczestnikom obydwu sympozjów przyświecały cele: przywrócenia należnego miejsca biskupowi Chrystianowi. Jego roli i rangi w chrystianizacji Pomorza i Prus. Jego myśli i działalności w szerzeniu chrześcijaństwa, czynnika kulturotwórczego i cywilizacyjnego północnwschodnich pogańskich terenów Europy. Decydującej roli, jaką odegrał dla naszego miasta.

Pierwsza sesja odbyła się w dniu 18 października 1997 roku. Po zakończeniu, której odprawiono mszę świętą w Bazylice św. Mikołaja podczas której, wygłosił homilię ksiądz biskup Andrzej Suski. Druga sesja odbyła się w roku następnym tj. 4 grudnia 1998 roku.

Uczestniczyli w nich między innymi: ksiądz biskup Andrzej Suski, Wojewoda toruński Bernard Kwiatkowski, Prezydent miasta Grudziądza Tomasz Pasikowski. Referaty wygłosili:

ksiądz prof. dr hab. Kazimierz Śmigiel – pt. „Misja św. Wojciecha i jej ideologiczna rola dla późniejszej działalności ewangelizacyjnej na Pomorzu i Prusach”,

pani prof. dr hab. Krystyna Zielińska-Melkowska – pt. „Biskup Chrystian – postać i dzieło”,

pan prof. dr hab. Stefan Kwiatkowski – pt. „Biskup Chrystian w świetle początków administracji kościelnej na Ziemi Chełmińskiej”,

pan prof. dr hab. Andrzej Radziwiński – pt. „Dyskusja wokół kultu i Świętości Biskupa Chrystiana”,

pani prof. dr hab. Krystyna Białoskórska – pt. „Święty Chrystian Primus episkopu Prussiae i jego misyjne biskupstwo. Kilka uwag o perspektywach i potrzebie dalszych badań”,

ksiądz prof. dr hab. Mirosław Mróz – wygłosił komunikaty pt. „Miejsce Kościoła w kulturze lokalnej w świetle dziejów Biskupa Chrystiana” oraz „Postać biskupa Chrystiana w powieści księdza Stanisława Kujota pt. Pierwsze nawrócenie Prusów. Powieść z XIII stulecia”,

pan dr Antoni Pawłowski – „Początki Kwidzyna w świetle dotychczasowych badań Starego Miasta”,

ojciec dr Hugo Leszczyński – pt. „Nauczanie i wychowanie cysterskie – od założenia zakonu po dzień dzisiejszy”. (Komunikat wygłosiła za nieobecnego ojca dr pani profesor Krystyna Zielińska-Melkowska).

Z grudziądzan wystąpili:

pani mgr Anna Wajler – komunikat pt. „Herb Grudziądza z wizerunkiem Biskupa Chrystiana”,

pan mgr Marek Szajerka – wygłosił komunikaty pt. „Pamięć i tradycja o Biskupie Chrystianie w Grudziądzu”. „Przegląd dyskusji nad pochodzeniem nazwy Grudziądz”,

pan mgr Przemysław Kalata – wygłosił komunikat pt. „Znaczenie Biskupa Chrystiana dla promocji Grudziądza”.

W homilii ksiądz biskup Andrzej Suski, w jednoznaczny sposób odniósł się do osoby Biskupa Prus Chrystiana. Jego pracy, dokonań i posłannictwa. Nadziei, którą niosła jego misja dla lepszego świata i przyszłości.

Musiały minąć stulecia by w pełni docenić jego ewangeliczny sposób nawracania pogan. Szedł drogą Chrystusa, drogą pierwszych apostołów, drogą świętego Wojciecha. Nie zaś drogą zła i wynaturzeń. Szedł drogą w prawdzie zawartej w ewangelii. Jego droga to droga miłości i miłosierdzia. Chrzczył pogan bez oręża i miecza, jedyną siłą, której używał było jego słowo i przykład.

To jego poprzednicy i niesławni następcy zapominali o naukach Chrystusa, odwrócili się od niej. W imię doraźnych celów materialnych i politycznych szukali usprawiedliwienia w Starym Testamencie. W nim znaleźli uzasadnienie i usprawiedliwienie dla swych niecznych praktyk. By osiągnąć cel odrzucili nauki Chrystusa. Szli drogą ognia, pożogi, eksterminacji i zniszczeń. Wymordowali setki tysięcy Bałtów, tak zwanych pogan i chrześcijan. Powinniśmy sobie zadać pytanie. Dlaczego w tak stosunkowo krótkim okresie czasu udało się Krzyżakom opanować całe Prusy? Pytanie czysto retoryczne. Gdyż każdemu znana jest odpowiedź.

Eksterminacja ludności to nie wynalazek dziewiętnasto- i dwudziestowiecznych polityków. Przed nimi byli inni. To właśnie Krzyżacy mordując Prusów zagarnęli ich ziemie i stworzyli wbrew intencjom Konrada Mazowieckiego i Polski, nowe państwo.

Dzisiaj chcę się skupić na osobie wyjątkowej i szczególnej, wyrastającej po czasie, w którym przyszło mu żyć i pracować. Wielkiej osobowości, mnicha, opacie, biskupie Chrystianie, który szedł wbrew naukom i regułom swego zakonu. Mając silne poparcie dla swych celów ówczesnych papieży Innocentego III, Honoriusza III i w początkowym okresie Grzegorza IX. To właśnie Chrystian na IV Soborze Laterańskim zostaje mianowany Biskupem Misyjnym Prus. Już w roku 1206 papież Innocenty III wydaje bullę, w której zwraca się do duchowieństwa polskiego o popieranie misji cystersów z Łęka.

Chrystian swoją działalność misyjną rozpoczął w roku 1209, wraz z bratem Filipem przybyli w okolice Grudziądza. Jak wszystkim wiadomo obecna Trynka nosiła w tamtych czasach inną nazwę. Ówczesna rzeka nosiła nazwę Ossa i była granicą oddzielającą pruską Pomezanię od ziem książąt mazowieckich. Sam

Grudziądz był przyczółkiem zdobytym w Prusach. Dogodnym miejscem przepraw przez Wisłę i ugruntowaniem władzy polskiej na tym terenie.

Na powierzonym mu terenie misyjnym, w tamtym okresie działało już jedno opactwo cysterskie, którego opatem od roku 1215 był Chrystian.

Bezpośrednich dowodów na to nie ma, lecz wiele wskazuje, że miejscem tym był Grudziądz. Sam Grudziądz przeszedł pod zarząd kościelny biskupa Chrystiana już w roku 1217. Wyjęty spod zwierzchnictwa biskupów płockich.

W roku 1216 Chrystian zostaje mianowany przez papieża misyjnym biskupem Prus. Należy tu wspomnieć, że po śmierci arcybiskupa Kietlicza godność legata papieskiego na Prusy objął właśnie biskup Chrystian. Od papieża Honoriusza III, Chrystian otrzymał upoważnienie do powoływania nowych diecezji i wyświęcania biskupów. 18 maja 1218 roku Chrystian otrzymał od Papieża upoważnienie do ustanowienia w Prusach dwu lub trzech Kościołów katedralnych.

Jeden z Kościołów katedralnych wznosił w Zantyrze. Znamiennym faktem historycznym jest stosunek krzyżaków do ewangelizacji Prus przez Chrystiana. Zniszczenie przez nich w roku 1236 Zantyru. Dzieła tego dokonali pod wodzą margrabiego miśnieńskiego Henryka. Drugą katedrę budował w Christburgu – Grudziądzu. Gdzie po zniszczeniu Zantyru przeniósł swą siedzibę. Do roku 1236 funkcjonowały dwa główne ośrodki jego władzy misyjnej, Zantyr i Christburg – Grudziądz. Wznosząc w nich katedry, kościoły, klasztory nich ośrodki edukacyjne – szkoły dla chłopców. By po ich ukończeniu w przyszłości mogli zostać kapłanami i tworzyć rodzimy kler. Także dwory – pałace przeznaczone dla biskupa i wóldarzy misyjnych diecezji, kwatery dla uczniów rekrutujących się spośród nowo ochrzczonych Prusów. Konieczne było też całe zaplecze gospodarcze i ekonomiczne niezbędne dla funkcjonowania tychże ośrodków miejskich.

Papież Honoriusz III zwrócił się w specjalnej bulli do wszystkich chrześcijan, aby przekazywali ofiary na rzecz urządzania szkół dla chłopców pruskich. Wróćmy jednak do roku 1222.

Chcąc dostarczyć dostatecznych środków materialnych do prowadzenia misji, książę mazowiecki Konrad, uposaża biskupa w nadania części Ziemi Chełmińskiej, jako kasztelanie majątkową. Natomiast biskup płocki Gedeon przekazuje swoje prawa kanoniczne i majątkowe do tej części ziemi na rzecz Chrystiana i jego misji.

W dokumencie łowickim z 5 sierpnia 1222 roku Grudziądz jest wymieniony na pierwszym miejscu. Czytając ów dokument należy brać pod uwagę narrację obowiązującą w tamtym okresie. Na pierwszym miejscu wymienia się najbardziej znaczące miasta i grody. Wymieniając Grudziądz na pierwszym miejscu nadaje się mu dużą rangę.

W nadaniu tym Chrystian nie otrzymał grodu zniszczonego „quondam castra”. Jak interpretuje ten fragment nadania część naukowców. Lecz otrzymał gród, *który już wcześniej był jego domeną*. Jeżeli z nadań tych miał czerpać korzyści materialne by prowadzić działalność misyjną nie mogły to być tereny wyludnione czy zniszczone. Uważam, że było wręcz odwrotnie. Były to tereny ludne, zagospodarowane, a Grudziądz był znaczącym grodem na tych ziemiach.

Tenże dokument został potwierdzony przez papieża Honoriusza III w wydanej bulli z kwietnia 1223 roku. Najprawdopodobniej od tego czasu zaczęto Grudziądz nazywać Christburgiem.

W pierwotnym zamyśle to Chelmino miało być siedzibą biskupią, lecz nigdy do tego nie doszło. Chrystian od samego początku swej działalności związał się z grodem, któremu nadał imię Miasto Chrystusa (Christburg). Grudziądz nazwę tę nosił do czasu jego wymiany za Kwidzyn w roku 1255. Nim do tego doszło, Christburg jak pisałem powyżej, wraz z Zantyrą pełnił równoległą rolę. Po zniszczeniu Zantury objął rolę pierwszoplanową i pełnił ją do czasu przeniesienia siedziby biskupiej do Kwidzyna.

Najprawdopodobniej pod koniec lat trzydziestych XIII wieku lub w roku 1240 otrzymuje prawa miejskie. Jest o tym mowa w „Opisie królewskiej w województwach, chelmińskim pomorskim i malborskim w roku 1664”. W latach następnych powstaje w Grudziądzu „Dom kupiecki”, który w roku 1313 rozwiązuje wielki mistrz Carol von Tier. Ograniczając do minimum samorządność mieszczan. Przypomnę, że Grudziądzowi w roku 1291 zostaje zmienione wcześniejsze nadane prawo lokacyjne, na prawo lokacyjne chelmińskie. Tak się działo wcześniej w Gdańsku, Tczewie i Elblągu. Grudziądz począwszy od roku 1255 w znacznej części tworzyli mieszkańcy pochodzenia niemieckiego. To ważne by o tym wspomnieć. To oni przechowali pamięć o Pierwszym Biskupie Misyjnym Prus św. Chrystianie. Jak wielka była to postać i jak wielki przywiązywali do tego kult, świadczą pieczęć, którą przez wieki utrzymywali bez większych zmian. Mając swój rodowód, mając nad sobą bezwzględny pana feudalnego w postaci zakonu, dochowali wierności postaci, która wniosła nieopisany wkład do chrystianizacji tej części Europy.

Na koniec przytoczę słowa ks. prof. dr Mirosława Mroza. Cytuje *„Chciałbym jednak zwrócić uwagę, iż bp Chrystian, jest bezsprzecznie prawowitym reprezentantem cysterskiej duchowości, nie jako przekraczał ją. Sam fakt posiadania ducha misyjnego, pragnienie głoszenia słowa Bożego, a także owo „czucie” miasta, które można zobaczyć przy kształtowaniu się miejskich grodów, naszego Grudziądza czy Zantury, wyrzyna go poza obręb cysterskiej klanzuli i upodabnia raczej do członków ruchu średniowiecznych, braci kaznodziejów czy franciszkanów*

(...) uświadamia sobie potrzebę działalności apostołskiej w nowym stylu , docenia rolę słowa i nauki, przekazywania wiary w ośrodkach miejskich, a tym samym kształtowania ich mieszkańców...”.

Bibliografia:

Xaver Froelich, „Historia powiatu grudziądzkiego”, tom 1.

Marjan Łodyński, „Kwartalnik Historyczny z roku 1910 pt. „Opat Godfryd i Biskup Chrystian”.

Krystyna Zielińska-Melkowska, „Lokacja grudziądzka w roku 1291”.

„Grudziądz miastem Chrystiana” Materiały posesyjne z 18. października 1997 r.

„Grudziądz miastem Chrystiana” Materiały posesyjne z II Sympozjum z 04. Grudnia 1998 r.

Julian Antoni Łukaszewicz, „Grudziądz królewskim miastem”.

Krystyna Zielińska-Melkowska, „Bitwa nad rządzkim jeziorem na tle wczesnych dziejów Grudziądza” w: Rocznik grudziądzki tom XI.

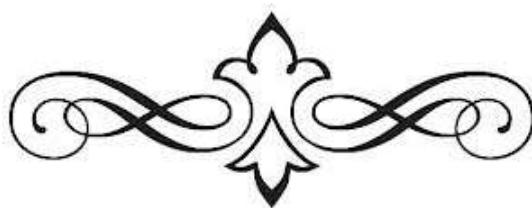
Marian Biskup, „Rozwój przestrzenny miasta Grudziądza” w: Rocznik grudziądzki tom I.

Jerzy Frycz, „Układ urbanistyczny i architektura Grudziądza” w: Rocznik grudziądzki tom I.

Mirosław Mróz, „Pamiętajcie o swych przełożonych” (Hbr 13, 7) Przyczynek do historii dziejów o bp. Chrystianie”.

Józef Paczkowski, „Opis królewskiej w powiatach chełmińskim pomorskim i malborskim”.

Krystyna Zielińska-Melkowska, „Święty Chrystian – cysters – misyjny biskup Prus”.

Christian z Oliwy (ur. 1180 r., zm. 4 grudnia 1245 r.) – misjonarz, cysters, biskup Prus, założyciel zakonu rycerskiego braci dobrzyńskich.

Mnich cysterski z opactwa w Oliwie ufundowanego w 1178 r. Od 1205 r. opat Cystersów w Łeknie (Wielkopolska). Od 1210 r. opat w założonym przez siebie klasztorze cystersów Zantyr obok Białej Góry koło Malborka. W 1215 lub 1216 r. otrzymał z rąk papieża Innocentego III sakrę biskupią wraz z urzędem generalnego biskupa Prus. W latach 1233-1239 przebywał w niewoli u pruskich pogan – uwolniony w ramach wymiany za pięciu innych więźniów, uwolnionych następnie dzięki poręczeniu w wysokości 800 marek wypłaconemu przez papieża Grzegorza

IX. W 1218 r. Chrystian otrzymał od Konrada mazowieckiego osadę Grudziądz. Decyzja ta została potwierdzona przez księcia na mocy dokumentu „łowickiego”, wydanego 5 sierpnia 1222 r., na mocy którego biskup uzyskał całą ziemię chełmińską. Ze strony kościelnej potwierdzenie napłynęło w 1223 r. od papieża Honoriusza III. W latach 1230-1231 wszedł w porozumienie z Krzyżakami za obiecaną pomoc miał przekazać 1/3 opanowanych Prus, a 2/3 zatrzymać dla siebie oraz prawa zwierzchnictwa na całym terytorium.

W 1233 r. Grudziądz stał się centralnym ośrodkiem misyjnym biskupa. W 1233 r. Chrystian dostaje się na Sambii do niewoli pruskiej, uwolniony został dopiero w 1238 r., a w tym czasie zapadła decyzja o podziale Prus na 3 diecezje i przydzielenie Prus Krzyżakom. W 1239 r. powrócił z niewoli.

Pomimo protestów Chrystiana w 1243 r. legat papieski Wilhelm z Modeny podzielił biskupstwo pruskie na cztery diecezje należące do archidiecezji ryskiej: chełmińską, pomezzańską, warmińską oraz sambijską. Christian z Oliwy, który miał objąć przewodnictwo nad jedną z diecezji, chełmińską, nie zgadzał się z decyzją zwierzchnika, i uważał się za biskupa całych Prus. Zmarł jednak przed rozwiązaniem konfliktu, w czasie powrotu z soboru powszechnego w Lyonie w dniu 4 grudnia 1245 r.

Jego podobizna widnieje na herbie miast Lubawy i Grudziądza.

Tablica pamiątkowa poświęcona biskupowi na ścianie kościoła farnego w Grudziądzu

Wiesław Hawelko

Publikacje o biskupie Chrystianie Fot. W. Hawelko

Mitra biskupia

Pastoral biskupi

Prusowie

(L.B.S.)

Redakcja: Tadeusz Rauchfleisch, Janusz Hinz. Logo KMDG wykonał Grzegorz W. Rygielski.

Notatki